

Vukman Péter

EGY JUGOSZLÁV DIPLOMATA MAGYARORSZÁGON (1945–1949): LAZAR BRANKOV*

Lazar Brankov jugoszláv diplomata, követségi titkár és a magyarországi jugoszláv politikai emigráció vezetőjének neve leginkább az 1949. szeptember 16-án kezdődő Rajk-per harmadrendű vádlottjaként vált ismertté. A vádirat szerint a „jugoszláv hivatalos kémszervezet fővezetője volt Magyarországon. Több, mint négy éven át Rajk Lászlótól, Pálffy [Györgytől] és az ügynökeiként beszervezett egyéb magyar kémek egész sorától folyamatosan szerezte be a titkos adatokat. Erre a tevékenységére közvetlenül Titótól kapott utasítást. Ő volt Tito legszívósabb ügynöke.”¹ Továbbolvasva a vádiratot és Brankov vallomását, az olvasóban egy velejéig romlott, a fennálló magyar államrend megdöntésére kezdettől fogva törekvő ember képe rajzolódik ki. Óhatatlanul is felmerül tehát a kérdés, ki is volt Lazar Brankov és miért pont ő érdemelte ki ezt a kétes címet? Tanulmányomban ezért Brankov politikai karrierjének 1945–1949 közötti, magyarországi szakaszát vizsgálom és elemzem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellé rendelt jugoszláv misszió (pontosabban jóvátételi albizottság) tagjaként, majd a jugoszláv követség felállítását követően a követség első titkáráként folytatott működését. Röviden kitérek emigrálásának körülményeire és a magyarországi jugoszláv politikai emigráció vezetőjeként kifejtett tevékenységére. Brankov politikai portréjának megrajzolásához elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található külügyi fondokban, a Magyar Dolgozók Pártjának irataiban és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának iratai között végeztem kutatómunkát. A megírás során felhasználtam a Magyar Távíratok Iroda ún. „könyvomas” iratait, sajtószemléit is.

Jugoszlávia szolgálatában Magyarországon

Lazar Brankov a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett működő jugoszláv jóvátételi albizottság tagjaként² érkezett Debrecenbe, tért vissza Magyar-

* A tanulmány megírásához az Országos Tudományos Kutatási Alap OTKA PD 108386. számú pályázata nyújtott segítséget.

¹ Rajk László és társai a népbíróság előtt. 40 év távlatából... Az ún. „Kék Könyv” hasonmás kiadása. A bevezető tanulmányt írta: *Zinner Tibor*. Budapest, Magyar Eszperantó Szövetség, 1989. 17. A Rajk-perre vonatkozóan lásd: *Hajdu Tibor*: A Rajk-per háttere és fázisai. Társadalmi Szemle, 1992. 11. sz. 17–36., *Hódos György*: Tettesek és Áldozatok. Konceptiók peres Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. Budapest, Noran, 2005. különösen 63–170. és *Zinner Tibor*: „A nagy politikai affér”. A Rajk-Brankov-ügy. I. kötet. Budapest, Saxum, 2013.

² A Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi működését a Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény írta elő. Jóvátételi igénye miatt Jugoszlávia és Csehszlovákia

országára³: „Egy februári napon indultunk el, amikor a harcok Budapesten még éppen csak befejeződtek, de Magyarországon még háború volt. Debrecenbe repültünk. Óriási hóvihár volt, teljes órán át körözött a gép a debreceni repülőtér fölött, mielőtt le tudott szállni.” – emlékezett vissza.⁴ Emlékeit Márfy Ödön miniszteri tanácsos feljegyzése is alátámasztja, aki 1945. március 10-én arról számolt be, hogy a „jugoszláv bizottság folyó hó 10-én szombaton a szörnyű rossz időjárás és tomboló vihar ellenére megérkezett. Az öt tisztet és egy altisztet a Grigorjev követségi titkár által kiválasztott villában, a Simonyi út 32. sz. alatt helyeztük el.”⁵ Brankov kiválasztásában fontos szerepet játszott kommunista múltja, második világháborús partizán tevékenysége, de az is, hogy a világháborúban századosi rangban a Vajdasági Katonai Hatóság bácska-baranyai terület katonai főbiztosaként szolgált. A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága ugyanis egy, a vajdasági viszonyokat jól ismerő emberre kért javaslatot a vajdasági pártbizottságtól.⁶ Így esett a választás az éppen Újvidéken tartózkodó Brankovra.

A misszió tagjaként Brankov már ekkor kapcsolatba került a demokratikus magyar vezetéssel, fogadta Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök, Vörös János honvédelmi miniszter, találkozott Erdei Ferenc belügyminiszterrel.⁷ Később pedig Rajk Lászlóval, de ismerte Nagy Imrét, Nagy Ferencet és gyakran találkozott Péter Gáborral is. Az utóbbival állítólag szabályos kémkapcsolatban is állt: a vádak szerint Péter Gábor „Bogdán” fedőnévvel Brankov beszervezett ügynöke volt.⁸ Obrad Cicmil vezetésével a misszió időközben a felszabadult Budapestre költözött (1945. március), létszáma pedig mintegy kétszáz főre duzzadt. Obrad Cicmil és a századosi rangban szolgáló Lazar Brankov mellett Jovan Lončar alezredes, vezetőhelyettes, Mihajlo Javorski őrnagy, Pal Kovač és Trujo (máshol: Gruje) Spahič százados, Djordje Milanič és Rajko Popović főhadnagyk, valamint a gazdasági ügyekkel foglalkozó Vladimir Gavrilović és Mirko Vukotić alkották a misszió vezetőségét.⁹ Bár a jugoszláv misszió létszáma vala-

is missziót, pontosabban jóvátételi albizottságot tarthatott fenn. A szövetséges hatalmak és Magyarország közötti fegyverszüneti egyezmény (Moszkva, 1945. január 20.) szövege megtalálható: Magyar történelmi szöveggyűjtemény. 1914–1999. Szerk.: Romsics Ignác. I. kötet. Budapest, Osiris, 2000. 378–382. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi működéséről részletesen legutóbb *Földesi Margit* írt A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága – a hadiszákmányról, a jóvátételről, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon. Budapest, Kairon, 2002. *Gábor Péter*: A Jugoszláviának fizetendő magyar jóvátétel (1945–1949) Századok, 2014. 1. 45–49.

³ Brankov illegálisan már a második világháború idején megfordult Magyarországon, több esetben Budapesten, a Thökölyaneum Veress Pálné utcai épületében rejtőzködött el.

⁴ *Bokor Péter*: A harmadrendű vádlott. Párizsi beszélgetés Lazar Brankov egykori jugoszláv diplomatával. Valóság, 1989. 9. sz. 51.

⁵ Idézi: *Földesi M.*: A szabadság megszállása. i. m. 80. Brankov egy ponton azonban torzít visszaemlékezésében. Kijelenti ugyanis, hogy a „jugoszláv misszió parancsnoka Obrad Cicmil ezredes volt, én voltam a helyettese.” Valójában a misszió helyettes vezetője V. Gavrilović volt. *Bokor P.*: A harmadrendű vádlott. i. m. 51. és *Földesi M.*: A szabadság megszállása. i. m. 80.

⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (továbbiakban ÁBTL) 2.1. I/109 (V-143403). 30.

⁷ *Bokor P.*: A harmadrendű vádlott. i. m. 52.

⁸ ÁBTL 2.1. VI/1. (V-150028). 146.

⁹ Mirko Vukotić később a konzuli szolgálattal megbízott attaséként dolgozott. Djurdje Smiljanič pedig mint a repatriálással megbízott attasé egészítette ki a misszió vezetőségét. Magyar Nemzeti

mivel több volt a William S. Key tartalékos altábornagy, majd George Hatton Weems vezette amerikai katonai és az Arthur Schoenfeld (későbbi budapesti követ) vezette amerikai politikai misszió 120–130 fős összlétszámánál, létszámában még így is jócskán elmaradt az O. P. Edgcumbe tábornok és az Alvary Douglas Frederik Gascoigne vezette, több mint 300 fős brit, nem is beszélve a 700–800 fős szovjet missziótól.¹⁰ Az egyes missziók létszámának egymáshoz való aránya önmagában megmutatja, hogy a három győztes nagyhatalom mekkora valódi érdekekkel rendelkezett az országban, de rávilágít Jugoszlávia fontosságára is. A magyar vezetés számára ugyanis különösen fontos volt a titói Jugoszlávia barátsága, amit a szűkre szabott mozgástér keretei között még viszonylag önálló külpolitikával rendelkező politikai elit erősíteni is próbált.¹¹

A magyar kormánykörök számára ugyanis a békeszerződés és különösen a csehszlovákiai magyar kisebbség védelmében érdekké vált a Jugoszláviához történő közeledés, annak ellenére, hogy az egypártrendszerű jugoszláv modell, részben a magasabb fejlettségi szint, részben a magyarországi belpolitikai berendezkedés miatt nem lehetett közvetlen példa. Ahhoz ugyanis, hogy a magyar fél egyenrangúként léphessen fel a nemzetközi szinten, mindenképp rendezni kellett a csehszlovák–magyar ellentétet, mégpedig úgy, hogy az a magyar kisebbség számára elfogadhatóan történjen. E téren a magyarok pozitívumként mutathattak rá a jugoszláv kisebbségi politikára. Rákosi ezért a jugoszlávok közvetítését kérte a csehszlovákok ellen. A csehszlovák–magyar vitában Jugoszlávia ugyan Bulgáriával és Romániával együtt kiállt Magyarország mellett, Georgij Makszimilianovics Malenkov, az SZKP KB Politbürojának tagja (1946–1957) azonban nem támogatta, hogy a kérdést a négy nagyhatalom külügyminiszteri értekezlete elé vigyék, annak ellenére, hogy személy szerint neheztelt a csehekre.¹² 1947-ben azonban már visszafordíthatatlanná vált a két szuperhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok ellentéte, így az egységes szövetségi rendszer kialakítása megkövetelte a táboron belüli ellentétek mérséklését. Ezt a magyar kommunista vezetők is megértették, és ebben nagy jelentőséget tulajdonítottak a magyar–jugoszláv kapcsolatok elmélyítésének. Ennek következtében a jugoszláv vezetést dicsérő írások jelentek meg a magyar sajtóban, 1947. október 13–15-én kulturális egyezményt kötöttek és a jugoszláv–magyar barátsági szerződés aláírásának előmozdítása érdekében gesztusokat tettek a Magyarországon élő délszláv kisebbség felé. Rob Anton, a ma-

Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-SZEB jugo. részlege-sz.n./é.n. (15. d.). A jugoszláv delegáció névsora és MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-3/c-Jugoszláv Jóváítéleti Bizottság-sz.n./1947–1948. (1. d.)

¹⁰ *Földesi M.*: A megszállók szabadsága. i. m. 66–67., 69–70. és 74. A szovjet misszió szinte valamennyi vármegye élén, a nagyobb városokban, a nagyobb gyárakban, ipari üzemeknél, de a vasútnál és a postánál is alkalmazott megfigyelőket. Uo. 66.

¹¹ A korabeli magyar–jugoszláv viszony valós dimenzióit már címválasztásában is érzékletesen adja vissza: *A. Sajti Enikő*: Büntudat és győztes fölény: a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944–1947. címmel megjelent tanulmányában. In: *Uő.*: Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, 2010. 131–144.

¹² *Ripp Zoltán*: Példaképből ellenség. Magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához, 1947–1948. A fordulat évei 1947–1949. Politika – Képzőművészet – Építészet. Szerk.: Standeisky Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 1998. 45–50.

gyarországi délszlávok kulturális szervezetének vezetője anyanyelvén szólalhatott fel az Országgyűlésben, Rajk László belügyminiszter pedig ünnepi beszédet mondott a Jugoszlávia függetlenségének második évfordulóján rendezett megemlékezésen. 1947. december 8-án, Tito látogatásakor aláírták a barátsági szerződést is. A rendkívüli biztonsági intézkedések mellett sorra kerülő látogatás, amely egyébként nem nélkülözte a fényes külsőségeket és a kultikus elemeket, az első lépést jelentette azon bilaterális egyezmények felé, amelyet Magyarország a többi kelet-európai, a Szovjetunió érdekszférájába eső állammal kötött.¹³ Habár Rákosi Mátyás éppen a látogatásra időzítette szovjetunióbeli gyógykezelését, 1947 áprilisában Molotov kérdésére válaszolva maga is elismerte a jugoszlávok népszerűségét: „Meg kell mondanunk, hogy [Jugoszlávia] még a Szovjetuniónál is népszerűbb. Arról van szó, hogy a magyar nép a jugoszlávoktól nem fél, de az oroszoktól való hagyományos félelmet még nem sikerült megszüntetni.”¹⁴

Mindeközben a jugoszláv misszió Budapestre költözése korántsem volt zökkenőmentes: a világháborúban megrongálódott követségi épület lakhatóvá tétele és a Stefánia út 27. szám alatti misszió berendezése számos surlódáshoz vezetett. Különböző igényekkel a jugoszlávok 1945. április-májusában szinte napi rendszerességgel keresték fel a magyar külügyminisztériumot. Legkevesebb öt alkalommal (április 23-án, április 26-án, április 27-én, május 3-án és május 14-én) személy szerint Brankov járt el. Látogatásain egyre több és egyre növekvő igénnyel lépett fel. A mesteremberek (lakatos, asztalos, villanszerelő) és rakodómunkások mellett április 23-án például saját és Kovač őrnagy 17 darab, 1903,05 pengő értékű vendéglői számlájának kiegyenlítését sürgette, sőt, hivatkozva a fegyverszüneti egyezményre, 6 darab ballonkabátot és 6 egyenruhához, 6 pár fekete cipőhöz, továbbá 3 pár csizmához való anyagot is követelt. Mivel a ruhaigény kiegyenlítésére a magyar kormány nem volt hajlandó (értelmezése szerint a fegyverszüneti egyezmény erre nem kötelezte), Brankov a SZEB magyarországi vezetőjéhez, Vorosilov tábornaghoz fordult, aki úgy vélte, hogy a „fegyverszüneti szerződés erre vonatkozó pontjának kommentálása alapján a magyar kormány köteles az igényeket kielégíteni”.¹⁵ Négy nappal később (április 27-én) Brankov már két komplett hálószoba berendezést, három irodai íróasztalt, egy asztalból és hat székből álló szalngarnitúrát követelt,¹⁶ május 3-án pedig négy darab barokk fotelt, „hogy azok az íróasztal stílusával

¹³ Uo. 50–52. és *Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950.* Budapest, Kossuth, 1988. 278–298. Röviddel a jugoszláv–magyar szerződés megkötését követően aláírták a magyar–román, majd 1948. február 18-án a szovjet–magyar, június 18-án a lengyel–magyar, július 16-án pedig a bolgár–magyar barátsági szerződést. A barátsági szerződések kötését több esetben gazdasági és kulturális egyezmények aláírása előzte meg. Jugoszláviával például 1947. október 15-én, Bulgáriával október 29-én, Romániával november 25-én.

¹⁴ Molotov és Rákosi 1947. április 29-ei megbeszélésének lejegyzett szövege megtalálható: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Szerk.: Izsák Lajos – Kun Miklós. Budapest, Századvég, 1994. 200.

¹⁵ Feljegyzés, 1945. április 23. és 1945. május 3. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-SZEB jgo. részlege-sz.n./1945 (15.d.).

¹⁶ Jelentés, 1945. április 27. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-SZEB jgo. részlege-sz.n./1945 (15.d.).

megegyezzenek”, továbbá egy 12 személyes komplett tiszti étkezésletet, 10 200 pengő értékben.¹⁷ A jugoszláv misszió tagjaként Brankov azt is elvárta, hogy a magyar állam kimerült pénzkészletüket azonnal pótolja, amire a fegyverszüneti egyezmény 11. pontja jogalapot is teremtett.¹⁸ Május 14-én 200 ezer pengő azonnali ellátmányra jelentette be igényét, és hogy szavai bizonyosan célt érjenek, közölte, hogy a pénzért a misszió autóját délután fél 2-kor el fogja küldeni.¹⁹ A jugoszláv misszió több esetben a személyzettel kapcsolatban is kifogással élt. Brankov április 23-án egy Rozika nevezetű szobaleány eltávolítását, és a pótlásáról történő azonnali gondoskodást kérte, mivel kifogásolta, hogy „nevezett szobáját az angol katonák éjjelenként nagy számban látogatják”.²⁰ Május 14-én pedig minden indoklás nélkül a házmester és családjának azonnali kiköltöztetését követelte.²¹

A misszió tagjaként Brankov sokkal fontosabb feladatokat is ellátott. Gazdasági kérdésekkel, a jóvátétellel, az elhurcolt jugoszláv javak felkutatásával és a háborús bűnösök kiadatásával foglalkozott, valamint intézte a sajtó- és a kulturális ügyeket. 1946-os megalakulásától pedig 1947 elejéig a jugoszláv Katonai Misszió titkára volt.²² A következőkben röviden egy-két jellemző példán keresztül vázolom ez irányú tevékenységét. Ezt két ok miatt is fontosnak tartom: egyrészt jól rávilágít arra, hogy a misszió, majd pedig a követség munkatársaként Brankov mennyire sokrétű feladatot látott el, másrészt arra is, hogy Jugoszlávia világháborús győztesként mennyire érezte fölényét az országban.

Ahogy arra Galántha Gergely egy 2009-ben megjelent tanulmányában felhívja a figyelmet, „1944–1948 között, különböző személyek különböző módon és különböző okokból kerülhettek ki háborús bűnösöként Magyarországról Jugoszláviába.”²³ Magyarország minden esetben törekedett arra, hogy a kiadatás érvényes jogszabályokon alapuljon — a megfelelő háttérrel a fegyverszüneti egyezmény 14. pontja és az 1945. évi 4770. M. E. számú miniszterelnöki rendelet biztosította —, a világháborút követő hatalmi helyzet, vagyis az ország korlátozott szuverenitása, a háborús vesztes felelőssége, a szovjet Vörös Hadsereg fizikai jelenléte, a SZEB vétőjoga, valamint Jugoszlávia nemzetközi presztízse a gyakorlatban nem tette lehetővé, hogy a fenti elvnek minden esetben érvényt

¹⁷ Jelentés, 1945. május 3. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-SZEB jugo. részlege-sz.n./1945 (15.d.).

¹⁸ A fegyverszüneti egyezmény 11. pontja kimondja: „A Magyar Kormány köteles rendszeresen magyar valutában pénzüsszegeket kifizetni és árukat (üzemanyagot, élelmiszert stb.) eszközöket és szolgáltatásokat rendelkezésre bocsátani, melyekre a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokságnak funkciói teljesítésére, valamint a Szövetséges Államok ama misszióinak és képviselőiteinek, melyek a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal kapcsolatban állanak – szükségük lehet.” In.: Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény. i. m. 380–381.

¹⁹ Feljegyzés, 1945. május 14. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-SZEB jugo. részlege-sz.n./1945 (15.d.).

²⁰ Feljegyzés, 1945. április 23. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-SZEB jugo. részlege-sz.n./1945 (15.d.).

²¹ Feljegyzés, 1945. május 14. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-SZEB jugo. részlege-sz.n./1945 (15.d.).

²² ÁBTL 2.1. I/109 (V–143403). 30.

²³ Galántha Gergely: Adalékok a délvidéki háborús bűnösök Jugoszláviába irányuló kiadatási eljárásához. Limes, 2009. 2. sz. 177.

szerezzenek.²⁴ Habár egyes 1947-es lapértésülések szerint Jugoszlávia állítólag közel 350 háborús bűnöst kért ki Magyarországtól, levéltári források alapján bizonyíthatóan, közvetlenül a Belügyminisztériumtól 173 személy kiadatását kérte.²⁵ A magyar hatóságok legalább egy esetben Brankovval személyesen tudatták, kiknek a kiadatását tervezik. Rex József miniszteri segédtitkár ugyanis 1946. január 4-én Obrad Cicmil és Brankov jelenlétében közölte, hogy Jugoszláviának ki fogják adni Bárdossy László egykori magyar miniszterelnököt (1941–1942), Grassy József vezérkari ezredes, Zöldi Márton csendőr százados, Nagy Miklóst, Újvidék polgármesterét, valamint Voinich Gyula szabadkai főispánt, Perepatics Pál kereskedőt, kémelhárítót és Fendrik Istvánt.²⁶ A megbeszélésről január 7-én készült feljegyzés több szempontból is érdekes lehet. Egyrészt azért, mert Bárdossy László ügyében, 1945 őszén Budapesten már megrendezték a pert, sőt azon Vladimir Gavrilović és Hídvégi Ferenc, a TANJUG jugoszláv hírügynökség tudósítója mellett, a jugoszláv delegáció harmadik tagjaként Brankov személyesen részt is vett,²⁷ 1946. január 10-én pedig a Markó utcai fogház udvarán végre is hajtották a halálos ítéletet. Másrészt az iratból az is kiderül, hogy a népjegyzség, miután a politikai rendőrség Perepaticsot, Nagy Miklóst és Fendrik Istvánt szabadlábra helyezte, lépésével kiváltotta a jugoszlávok és személy szerint Brankov neheztelését. A jugoszláv diplomata ugyanis aggodalmának adott hangot, „hogy a többieket is talán „jó sorban” részesítették, mint Perepaticsot”, és „megbotránkozással fogadta” Nagy és Fendrik korábbi szabadon engedését. Többek között megjegyezte, hogy „Nagy Miklóst Bárdossyval együtt az Egyesült Nemzetek Londoni Bizottsága háborús bűnösökké nyilvánította, tehát az illetékeseknek a népjegyzségeen is ezt jól kellett volna tudniuk”, illetve azt, hogy „Fendrik István ügyében ő személyesen többször is eljárta a népjegyzségeen még néhány hét előtt, tehát az ő ügye is ott ismeretes volt”. Egyértelművé tette továbbá, hogy szemükben az egyik főbűnös „feltétlenül Ruttkai táblabíró az igazságügyi minisztériumban, akinél az összes dolgok már több hónapja feküdtek elintézetlenül”, az esetről pedig mindenképp értesíteni fogják Belgrádot.²⁸

²⁴ Uo. 178–181.

²⁵ Uo. 183.

²⁶ Feljegyzés, 1946. január 7. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-30/c-sz.n./1946. (50.d.). Rex József politikai pályájáról A. *Sajti Enikő* írt tanulmányt Jugoszláv kommunista káder a külügyben, 1945–1948: Rex József címmel. A tanulmány megjelent a *Forrás* folyóirat 2009. 7–8. számában (89–109. oldal). A tanulmány szintén megtalálható: A. *Sajti E.*: Bűntudat és győztes fölény. i. m. 261–297.

²⁷ MNL OL XIX-j-1-k-Jugoszlávia-30/c-32654/1945. (49.d.). A Bárdossy-perre vonatkozó dokumentumokat közli: *Pritz Pál*: Bárdossy László a népbíróság előtt. Budapest, Maecenas, 1991. Bárdossy vallomásával és a tárgyalás negyedik napjával kiegészítve: *uő.*: Bűnös volt-e Bárdossy László. Budapest, Püski, 1996. A volt miniszterelnök életére lásd: *Uő.*: Bárdossy László. Budapest, Elektra, 2001.

²⁸ Feljegyzés, 1946. január 7. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-30/c-sz.n./1946. (50.d.). Grassy Józsefet, Zöldi Mártont, Nagy Miklóst és Perepatics Pált Szombathelyi Ferenc és társai elleni újvidéki perben (1946. október 22–30/31.) ítélték halálra. A nagy figyelemmel övezett pert a jugoszláv vezetés a szerb köztársasági parlamenti választások előtt politikai célokra is felhasználta. A. *Sajti Enikő*: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, Napvilág, 2004. 340.

Jól ismert, hogy a fenti ügy mellett Lazar Brankov más személyek kiadatásával is foglalkozott. Levéltári kutatásaim során eddig további öt olyan esetet sikerült rekonstruálnom, amelyben Brankov bizonyíthatóan valamilyen formában személyesen is eljárta. A számos ügy közül minden bizonnyal Galambos Ferenc esete a legismertebb. A feleségével együtt a koncentrációs táborban is megjárta, a világháborút követően Budapesten letelepedett óbcesei származású, újvidéki ügyvédet ugyanis 1945. július 30-án az igazságügy-minisztérium épületében, Brankov kívánságára, a vonatkozó jogszabályok figyelmen kívül hagyásával tartóztatták le.²⁹ A szabálytalan eljárás miatt az igazságügy-minisztérium 1946. szeptemberétől Brankov és Mihajlo Javorski (a korabeli magyar forrásokban: Jávorszky Mihály) jugoszláv őrnagy kihallgatását is tervezte,³⁰ de a külügyminisztérium, a nemzetközi jogra (területenkívülség elve), az esetleges politikai bonyodalmakra és arra hivatkozva, hogy „jugoszláv részről amúgy sem kívánnak jogerősen befejezett bűnüggyel foglalkozni”, a többszöri megkeresés ellenére sem kívánt az ügyben érdemben eljárni.³¹

Galambos Ferenc ügyéhez hasonlóan a magyar kormány többször megpróbált interveniálni a zombori kerületi bíróság által 1946. március 6-án első fokon kötél általi halálra ítélt Kókai Simon ügyében. 1946. május 17-én Rex titkárt kérte, hogy „telefon útján is érintkezésbe lépjen Brankov kapitánnyal és kérje, hogy ebben az ügyben a Delegáció is — a hivatalos átírat megérkezéséig — a jugoszláv hatóságoknál közbenjárjon.” Erre amiatt volt szükség, mert bár az újvidéki felsőbbbíróság jóváhagyta az első fokon eljáró zombori bíróság ítéletét, és ezzel az ítélet jogerőssé vált, a szabálytalan kiadatás és több mentőtanú felbukkanása miatt a jugoszláv bíróság helyt adott a magyar fellebbezésnek és a halálos ítélet végrehajtását felfüggesztette.³²

Kovacevics Milos és Magyar János kiadatási ügyében Brankov 1945. szeptember 25-én, illetve szeptember 28-án intézett írásbeli kérvényt az igazságügy-minisztériumhoz, mindkét esetben kiemelve a lakosság elleni (vélt) kegyetlenkedéseket. Az első esetben, a fenti kérvényről készült másolat szerint, Brankov nyomtatékosította, hogy Kovacevics Milos újvidéki detektív főnök „szolgálati ideje alatt a politikai foglyok vadállati kínzásával és ütlegetésével tűnt ki, úgy, hogy a foglyok közül az ütlegetések alatt többen meghaltak”.³³

A kiadások mellett 1945. őszén Brankov megbeszélést folytatott a szovjet hadifogságból hazatérő, magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárok repatriálásáról is. Mint ismeretes, a fegyverszüneti egyezmény nem rendelkezett a hadifoglyok sorsáról és hazaszállításáról. A szovjet Állami Honvédelmi Bizottság 1945. augusztus 13-án utasította az NKVD-t, hogy 150 ezer magyar és 9500

²⁹ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-30/c-60.800/1945 (49.d.). Galambos Józsefet egyébként a Brankovval tartózkodó Rex József ismerte fel, és Brankov kérésére Rex Tibor rendelte el a letartóztatását. Erre vonatkozóan lásd: *A Sajti Enikő: Jugoszláv kommunista káder a külügyen: Rex József.* In: *Uó.: Bűntudat és győztes fölény.* i. m. 276.

³⁰ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-30/c-110.725/1948 (49.d.).

³¹ *Pro Domo*, 1948. június 30. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-30/c-117.154/1948 pótív (49.d.).

³² MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-30/c-101.570/1946; 10.570/1946 és 10.570/10a/1946. (49.d.).

³³ MNL OL XIX-j-1-k-Jugoszlávia-30/c-61.139/1945 (50.d.) és MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-30/c-100.956/1946 (50.d.).

jugoszláv (szerb, horvát, bosnyák és szlovén) hadifoglyot telepítsen vissza hazájába. A magyar hadifoglyok hamarosan megkezdődő, tömeges repatriálására Vorosilov marsall augusztus 22-én ígéretet is tett.³⁴ Brankov a repatriálással összefüggésben 1945. szeptember 11-én hivatalosan közölte a külügyminisztérium politikai osztályával, hogy az igazolásokat követően Jugoszlávia kész visszafogadásukra. Az igazolás lefolytatásához kérte, hogy a magyar szervek Kecskeméten vagy Cegléden alakítsanak ki gyűjtőtábor a visszaérkező hadifoglyok számára.³⁵ Habár Brankov még csak 10 ezer főt említett, Szondy miniszteri osztályfőnök szeptember 27-ei fogalmazványában már 20 ezer ember befogadására alkalmas gyűjtőtábor sürgős felállítását kérte Kecskeméten és Cegléden.³⁶ A magyar kormány erejéből azonban csak egy 800 fős befogadóképességű tábor felállítására telt Hódmezővásárhelyen. A tábor túlszűfolttsága, az élelmezési nehézségek és a nyilvánvalóan kaotikus egészségügyi helyzet miatt a magyar kormány november 19-én szóbeli jegyzékben kérte Jugoszláviától, hogy a „fent jelzett hódmezővásárhelyi gyűjtőtáborban leigazolandó személyek, igazoltatásuk utáni sorrendben — kisebb-nagyobb csoportokban —, irányítottan hazajuttassanak Jugoszláviába”.³⁷

Brankov emellett Jugoszlávia jóvátételi igényeivel és a Délvidékről elszállított, álláspontjuk szerint jugoszláv javak felkutatásával is foglalkozott. 1945. április 21-én a jugoszláv kormány megbízásából tárgyalásokat kívánt kezdeményezni a jugoszláv területről elszállított vagyontárgyak kérdéséről és az okozott károk megtérítéséről. „Sürgős jóvátételként” köszén, kocsz, selyembubó (vagy selyemhernyó) szállítását óhajtotta és egyúttal kérte, dolgozzanak ki pontos tervezetet a fegyverszüneti egyezmény értelmében, hat év alatt szállítandó árukra. A minisztérium illetéke az utóbbi kérdés teljesítésében három hét türelmi időt kért.³⁸ Egy nappal a türelmi idő letelte előtt, május 11-én, a jugoszláv diplo-

³⁴ *Bognár Zsolt*: A magyar hadifoglyok ügye, sora 1947-ben – a párizsi békeszerződés és a parlamenti választások függvényében. Aetas, 2010. 1. sz. 132. Az Állami Honvédelmi Bizottság fenti, 9843. SZ. T. számú határozatát magyarul közli: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953). Főszerk.: Varga Éva Mária. Moszkva – Budapest, Rosszpen – MKTTK, 2006. A második világháborús magyar áldozatok és a szovjet hadifogságba kerültek számával részletesen foglalkozik: *Stark Tamás*: Magyarország második világháborús embervesztése. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1989 és *Uő.*: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest, Lucidus, 2006. Itt jegyzem meg, hogy a vonatkozó szovjet statisztikák nem állampolgársági, hanem nemzetiségi alapon csoportosították a hadifoglyokat, azokból egyértelműen nem derül ki, valójában hányan voltak vajdasági magyarok.

³⁵ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-7/a-32.258/1945. (15.d.). A megbeszélésen egyidejűleg tolmácsolta kormánya kérését, hogy a „jugoszláv határ közeléből távolíttassanak el azok a svábok, akiket Jugoszláviából kivettek, vagy oda nem engedtek vissza”. Uo.

³⁶ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-7/b-146.255/7/1945. (15.d.).

³⁷ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-7/b-145.267/7/1945. (15.d.). A szovjet hadifogságból visszatérő, jugoszláv állampolgárságú hadifoglyok repatriálása meglehetősen vonatottan haladt, érdemi változásra csak 1947 nyarán került sor. A Sajti Enikő kutatásaiból ismert, hogy az 1947 után 1949-ig Magyarországra visszatért 418 782 magyar hadifogoly közül 1574-en voltak délvidéki illetőségűek. Közülük 1131-en térhetek vissza Jugoszláviába. A *Sajti Enikő*: A délvidéki hadifoglyok hazatérése, 1947–1949. In: *Uő.*: Bűntudat és győztes fölény. i. m. 321–322.

³⁸ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-44/57/a/1945. (33.d.). A megbeszélésen egyébként Brankov „pár szóval tolmácsolta, hogy kormánya teljesen megérti a magyar kormány mai nehéz helyzetét”, de azt is nyilvánvalóvá tette, hogy „azt is tudnunk kell, hogy az összes háborút viselő népek közül Jugoszlávia szenvedett a legtöbbet”. Uo.

mata meg is jelent a külügyminisztérium fegyverszüneti osztályán és „igen sürögösen” kérte, hogy a magyarok készítsenek a magyar termelésről egy áttekinthető és a reális helyzetet tükröző vázlatot, mert „jótételteli kéréseiket és a normális kereskedelmet erre kívánják építeni”. A jugoszlávokat különösen az acél- és vaskonstruksiók, az elektrotechnikai cikkek, az öntöttvas, a szén és a kocsz, továbbá a mérőeszközök és általában a különböző gépfajták érdekelték. Cserébe viszont Brankov felvetette, hogy amennyiben van Magyarországon (feltehetően működő) rézhengergyár, Jugoszlávia hajlandó lenne rezet szállítani és részben az ott dolgozók munkabérét is fizetné.³⁹

Amellett, hogy Brankov általánosságban is foglalkozott a gazdasági kérdésekkel, az elszállított jugoszláv javak ügyében egyes konkrét esetekben is eljárta. Mint ismeretes, a sokáig elhúzódó restitúciós ügyekben a visszaszolgáltatáshoz a jogalapot a fegyverszüneti egyezmény 6. pontja teremtette meg.⁴⁰ A következőkben három példán keresztül szemléltetem ez irányú tevékenységét. A fegyverszüneti gazdasági bizottság 1945. május 5-ei ülésén, amelyen a SZEB mellé rendelt jugoszláv delegáció képviselőjeként vett részt, azonnali hatállyal visszakövetelte az újvidéki selyemgyár állítólag Budapesten, a Markó utcában található gépeit. Emellett sürgette, hogy a gépek védelmében azonnal őrséget rendeljen ki és az érintett személyeket vonják felelősségre.⁴¹ 1947-ben a Zentai Ármentesítő Társulat folyószabályozási terveit, 1944-re vonatkozó pénztári okmányait és acél páncélszekrényét követelte vissza.⁴² Mind a földművelésügyi, mind a külügyminisztériumot nehéz helyzetbe hozta egy, 1942-ben a Bács-Bodrog megyei Turja községnek juttatott traktor visszakövetelésével. A földművelésügyi minisztérium által vásárolt, az adott pillanatban a pestszentlőrinci Takács

³⁹ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/h-42.295/1945. (39.d.). Legalább egy esetben Brankov a jugoszláv-magyar jótételteli tárgyalásokon is jelen volt. Az 1945. április 28-án folytatott tárgyalás napirendjét 100 ezer tonna pécsi szén, 4 ezer tonna pécsi kocsz és 20 ezer uncia selyemhernyópete szállítása képezte. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/h-42.295/1945. (39.d.).

⁴⁰ A fegyverszüneti egyezmény 6. pontja tételesen előírja: „Magyarország kötelezi magát, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által megállapított határidőben, teljes épségben visszaszolgáltatja a Szovjetunióknak, valamint Csehszlovákiának és Jugoszláviának, úgyszintén az összes Egyesült Nemzeteknek, mindazokat az értékeket és anyagokat, melyek állami, társadalmi és szövetkezeti szervezetek, vállalatok, intézmények, vagy egyes polgárok tulajdonát képezik, mint gyárak és üzemek felszerelését, mozdonyokat, vasúti kocsikat, traktorokat, gépkocsikat, történelmi emlékeket, muzeális értékeket és minden egyéb vagyont, ami a háború folyamán az Egyesült Nemzetek területéről Magyarország területére szállítottak.” Magyar történelmi szöveggyűjtemény. i. m. 380. Magyarország 1945-től kezdve folyamatosan szolgáltatta vissza a vagyontárgyakat. A jugoszláv követelések nagyságrendjét jól jelzi, hogy a kulturális restitúciós listán közel 5 ezer tárgyat és jelentős levéltári anyagot soroltak fel. A tárgyalások egyébként többször is megszakadtak (szovjet-jugoszláv konfliktus, 1956-os forradalom), az egyezményt csak 1958. június 3-án írták alá. A levéltári és egyéb iratok, mikrofilmeket azonban csak 1960-ban adták át Jugoszláviának. A Sajti Enikő szóbeli közlése. A jugoszláviai magyar vagyonok kisajátítására és az ezzel kapcsolatos magyar-jugoszláv tárgyalásokra lásd: A. Sajti Enikő: A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után. In: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955). A titói Jugoszlávia levéltári forrásai 4. Szeged – Zenta, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád megyei Levéltára – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Zentai Történelmi Levéltár, 2013. 133–159.

⁴¹ Dátum nélküli feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-62/1945-sz.n./é.n. (34.d.).

⁴² MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-652.F.O./1947. (34.d.).

Gyuláné tulajdonában lévő, de a Tolna megyei Döbröközben található traktor megoldatlan ügye hónapokon át húzódott.⁴³

Amennyire kérlelhetetlenül követelte Brankov a jóvátétel teljesítését és az elhurcolt javak visszaszolgáltatását, annyira hajthatatlan volt a Délvidékről visszavont magyar állami alkalmazottak ingóságainak kérdésében. 1945. augusztus 30-án Gondi Ferencnek, a külügyminisztérium politikai osztályán többszöri ráhatásra sem sikerült kicsikarnia a jugoszláv álláspont módosulását és az ingóságok visszaszolgáltatását. Brankov és a megbeszélésen vele együtt jelenlévő Javorski végül azzal tért ki az érdemi válasz elől, hogy „kijelentették, ez meghaladja a katonai misszió kompetenciáját és majd a felállítandó követségek döntenek e felől a diplomáciai kapcsolatok felvétele után”.⁴⁴ Itt jegyzem meg, hogy a jugoszlávok korábban Gondi ellen háborús bűncselekmény miatt vádat emeltek, amit Brankov közbenjárására ejtettek. 1949 októberében viszont épp Brankovval való kapcsolata miatt, mint jugoszláv kémét tartóztatta le az ÁVH.⁴⁵

Visszatérve a megbeszélésre, azon további két témát is érintettek: az alsó-lendvai magyarok internálását⁴⁶ és Osztovcics János százhalombattai szerb lakos letartóztatását. Utóbbi ügye azért érdemel külön figyelmet, mert Brankov többször, egészen konkrét esetekben is eljárta, amikor a magyarországi délszlávokat valamilyen vélt vagy valós sérelem érte (miközben 1944 őszén több ezer ártatlan magyart végeztek ki a Délvidéken és abban személy szerint Brankov is szerepet játszott⁴⁷). A százhalombattai rendőr ügyében, több más túlkapással egyetemben Brankov már július 15-én interveniált Gyöngyösi János külügyminiszternél és kifogásolta, hogy Osztovcicsot Érden megverték, majd a politikai rendőrségre vitték.⁴⁸ A későbbiekben a jugoszláv diplomata nem volt hajlandó

⁴³ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-764.F.O./1947. (34.d.) és MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-109.320/1947 (34.d.).

⁴⁴ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-32.254.pol./1945. (15.).

⁴⁵ ÁBTL 2.1. I/81 (V-142736). 3–4.

⁴⁶ 1945. július 9–10. éjjelén a jugoszláv hatóságok 558 muravidéki magyart internáltak Hrastovicre. Az internálásról Kővágó József, Budapest alpolgármestere (1945 decemberétől főpolgármestere) levélben értesítette a külügyminisztériumot, amely augusztus 4-én szóbeli jegyzékkel fordult a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz. A jegyzéket a SZEB továbbította a jugoszláv külügyminisztériumnak, amely augusztus 25-én táviratban kért magyarázatot az internálások ügyében a szlovén kormánytól. A szlovén belügy munkatársa, Stane Vesel augusztus 31-én készítette el írásbeli beszámolóját. A muravidéki magyarok internálását a jugoszláv hatóságok szeptemberben megszüntették. (Kovács Attila lendvai történész közlése, 2012. július 17-én.) Az esetről *Kovács Attila: Kinek köszönheték szabadulásukat a Hrastovicre internált muravidéki magyarok?* címmel a szlovéniai magyarok hetilapja (Népújság) 2012. július 11-ei számában olvasható írás. Az 1945. augusztus 30-ai megbeszélésen Javorski őrnagy Gondi 20–30 ezer magyar internálását firtató kérdésére válaszul a probléma létezését is kétségbe vonta, azzal, hogy „hisz az egész Muraközben nincs annyi magyarság, a megjelölt helyen pedig nincsenek magyarok”. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-32.254.pol./1945. (15.).

⁴⁷ Lazar Brankov ugyanis tagja volt annak a háromfős rögtönítélő bíróságnak, amely 1944. november 15-én mintegy 150 halálos ítéletet hozott Újvidéken és annak a katonai bíróságnak is, amely 1944. december 29-én 12 személy felett mondta ki a halálos ítéletet. *Mészáros Sándor: Újvidéki hideg hetek 1944-ben.* Regio, 1994. 1. sz. 85. és 89.

⁴⁸ Brankov Gyöngyösi Jánosnál amiatt is tiltakozott, hogy Sorics József garai rendőr kirabolt összesen négy, jugoszláv állampolgárt vagy magyarországi szerbet, Kelebián április 1-jén egy magyar családot áttelepítő két jugoszláv hatósági közeget a helyi jegyző (talán egyfajta elégtételként is) letar-

elfogadni a magyar vizsgálat eredményét, miszerint Osztrovics a Nyilaskeresztes Párt helyi vezető tagja volt és ügyéből a helyi szerb lakosság csinált nemzetiségi ügyet,⁴⁹ ezért augusztus 30-án újfent tiltakozott az ellen, hogy „félholtra vernek egy szerbet, s utána azt állítják, hogy nyilas volt, pedig bizonyítékai vannak, hogy nevezettet nyilasellenes cselekményekért a nyilasok is letartóztatták”.⁵⁰

A magyarországi délszláv lakosok sérelmére elkövetett vélt vagy valós hatósági túlkapások mellett Brankov több esetben foglalkozott a magyarországi, különösen a Baja környéki délszlávok életkörülményeivel és oktatási lehetőségeivel.⁵¹ Tagja volt annak a magyar–jugoszláv vegyes bizottságnak is, amely 1946. március 28–30. között Baján, a bajai háromszögben és Mohácson élő délszlávok nemzetiségi összeírását, a nemzetiségi iskolák körülményeit és a helyi jegyzők viselkedését vizsgálta. A bizottság tevékenységéről készített részletes jegyzőkönyvből kiderül, hogy Brankov a hatóságok nyomásgyakorlását sejtette a mögött, hogy a lakosság sok esetben nem szerb-horvátnak, hanem magyar-nak vallotta magát. A bizottság azonban megállapította, hogy a „jegyzők részéről semminemű befolyás nem volt megállapítható, az összeíró biztosok részéről [is] csak néhány esetben”. A külügyminisztériumban készült jelentés egyébként azt is megemlítette, hogy a bizottság jugoszláv tagjai (Brankov és Smiljanić főhadnagy) a „legnagyobb bizalmatlansággal viseltek” azokkal a jegyzőkkel szemben, akik 1941–1944 között a Délvidéken teljesítettek szolgálatot. Miután a bizottság kilenc község nemzetiségi iskoláját megtekintette, a délszláv tanulók oktatási lehetőségéről megjegyezte, hogy a „nemzetiségi iskolák terén megállapított fenti eredmény, ha nem is kielégítő, mégis jóval kedvezőbb, mint Brankov százados velünk közölt információja, mely szerint délszláv kisebbségünknek egyáltalán nincs nemzetiségi iskolája”.⁵²

A magyarországi délszláv kisebbség oktatási helyzetének javítását a jugoszláv vezetés egyébként a kétoldalú kapcsolatok javulásának egyik feltételül is szabta, ahogyan azt Brankov 1945. december 19-én közölte is Rex minisztériumi segédtitkárral. Miután Rex afelől érdeklődött, hogy miként lehetne javítani az átmenetileg rosszabbodó magyar–jugoszláv kapcsolatokon, Brankov kertelés nélkül megmondta, Magyarországnak tettekkel kell bizonyítania jó szándékát. Jugoszlávia egészen konkrétan az alábbi három területen várt el mielőbbi eredményt: „1. Ha a Jugoszlávia részéről kért háborús bűnösöket kiadná, 2. Az iskolák megadása legalább olyan mértékben és olyan formák szerint, mint aho-

tóztatta és egy napig fogva tartotta, Baján pedig a vasútállomás főnöke szidalmazta a „k. Subasicsot és k. Titót” egy jugoszláv mozdonyvezető előtt. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-sz.n./é.n. (15.d.).

⁴⁹ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-31.999.pol./1945. (15.d.).

⁵⁰ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-32.254.pol./1945. (15.d.).

⁵¹ A magyarországi nemzetiségek 1945–1956 közti helyzetének vizsgálata során több helyütt röviden érinti a délszláv kisebbségeket: *Tilkovszky Loránt*: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998., különösen a 124–147 közti oldalakon. A magyarországi délszlávok törekvéseiről, szervezeteinek létrehozásáról dokumentumokat közöl: *Tóth Ágnes*: A magyarországi délszlávok helyzete és törekvései 1945–1948 (Dokumentumok). Bács-Kiskun Megye Múltjából. XII. 1993. 361–382.

⁵² MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-890.pol./1946. (15.d.).

gyan a magyarok Jugoszláviában azt megkapják, 3. Ha megszűnne a jugoszláv nemzetiségek bántalmazása.”⁵³

A magyar-jugoszláv kapcsolatok terén személyesen vagy jó nyelvismeretét kihasználva tolmácsként, Brankov több esetben is eljárta. A köztudatban leginkább az rögzült, hogy állítólag tolmácsként részt vett Rajk László magyar és Aleksandar Ranković jugoszláv belügyminiszter 1947. decemberi kelebiai találkozóján. 1945. szeptember 17-én szintén ő tolmácsolt Obrad Cicmil ezredes, a jugoszláv misszió vezetője és Gyöngyösi János külügyminiszter megbeszélésén, ahol Cicmil a magyar kormány trieszti kérdésben vallott álláspontja felől érdeklődött. Miután Gyöngyösi a kormány megkérdezésére és általában a néprajzi elvre hivatkozva megpróbált kitérő választ adni, Brankov tolmácsolásában Cicmil kormánya utasítására közölte, hogy amennyiben Magyarország támogatja Jugoszláviát a kérdésben, nemcsak, hogy megadják a legnagyobb kedvezmény elvét a kikötő- és tranzitúthasználat terén, hanem a „jugoszláv kormány maga részéről Magyarországot a béketárgyalásoknál és a béke előkészítésében, de azonkívül is, minden olyan kérdésben hajlandó támogatni, amely Jugoszlávia érdekeivel nem ellenkezik.”⁵⁴ Habár a magyar válaszjegyzéket Titóék végül nem tekintették teljes mértékben kielégítőnek, az eset azt is jól példázta, hogy a magyar-jugoszláv kapcsolatok nem voltak teljesen egyoldalúak. Balkáni regionális hatalmi érdekei (Trieszt, Albánia, Balkán-föderációs tervek) miatt a jugoszláv vezetés számára is fontos volt, hogy északi szomszédjával normális kapcsolatokat ápoljon.

Jó fél évvel a fenti megbeszélés után (1946. június 4-én) Brankov Heltai György külügyminisztériumi osztálytanácsossal folytatott megbeszélésén, miután tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy az „1941 után jugoszláv területre telepített funkcionáriusok utolsó hányadát, 989 főt, a mai napon, előzetes megállapodásunk értelmében Szőregnél a határon átteszik”,⁵⁵ mintegy jutalomként megemlítette, hogy „lehetségesnek tartja a jugoszláv-magyar diplomáciai kapcsolatok felvételét még a békekötés előtt”. Indoklásul azt hozta fel, hogy a „bizalom Magyarország irányában erősödni látszik”, ami pedig részben azzal is összefüggött, hogy a jugoszláv vezetésre „igen jó hatást” tett Nagy Ferenc trieszti kérdésben tett állásfoglalása. A békekonferencia kapcsán, válaszul Heltai a déli határkiigazítást firtató kérdésére, közölte: „Jugoszlávia semmiféle igényvel nem lép fel velünk szemben, a technikai határkiigazításokat semmi esetre sem terjesztik a nagyhatalmak elé, ezeket baráti alapon a két állam egymás között rendezheti.”⁵⁶ A bejelentésre tehát néhány nappal azt követően került sor, hogy május 27-én Moszkvában Tito tájékoztatta Sztálint a jugoszláv-magyar kapcsolatok alakulásáról és közölte a szovjet vezetővel, hogy a „jugoszláv kormány úgy döntött, hogy nem fogja felvetni a Magyarországgal

⁵³ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-4/af-44/1945. (4.d.).

⁵⁴ Feljegyzés, 1945. szeptember 17. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-9/c-sz.n./1945. (16.d.). A trieszti kérdésben küldött magyar kormányjegyzéket azonban végül Jugoszlávia nem fogadta el kielégítőnek. Uo.

⁵⁵ A valóságban a kitoloncoltakat nem Szőregre, hanem a röszkei határállomásra irányították, valós számuk pedig 1049 fő volt. A. Sajti E.: Impériumváltások, revízió, kisebbség. i. m. 346.

⁵⁶ Feljegyzés, 1946. június 4. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-4/bc-sz.n./1946. (6.d.).

szembeni jugoszláv területi követelések kérdését (a „bajai háromszög” tekintetében) a Miniszterek Tanácsában”.⁵⁷

Brankov volt egyébként az is, aki 1946. december 12-én közölte Gyöngyösi Jánossal, hogy a „belgrádi kormány örömmel fogadja Szántó Zoltánnak belgrádi magyar követté való kinevezését.”⁵⁸ 1947 márciusában jugoszláv részről ő intézte a magyar hatóságok felé Karlo Mrazović felterjesztését Jugoszlávia budapesti követévé⁵⁹ és Sloven Smodlaka követségi tanácsossal együtt ott is volt, amikor új budapesti jugoszláv követ átadta megbízólevelét a magyar külügyminiszternek.⁶⁰ Jelen volt akkor is, amikor a jugoszláv követségen 1948. április 17-én aláírták a magyar–jugoszláv jóvátételi megállapodást.⁶¹ Érdemei elismerésül Tito 1947. decemberi látogatásakor Tildy Zoltántól átvehette a *Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal* kitüntetését.⁶²

Mind a jugoszláv misszió munkatársaként, mind az újonnan felállt budapesti jugoszláv követség első titkáráként Brankov szinte valamennyi fontos fogadáson, társadalmi és kulturális rendezvényen, díszvacsorán megjelent. Még a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjaként a meghívottak között volt azon a díszvacsorán, amit Gyöngyösi János külügyminiszter a magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok felvétele alkalmából 1946. október 30-án adott, 1947. március 19-én pedig a „délszláv–magyar barátságról” tartott beszédet a parlamentben a Kulturális Egyesületek Országos Szövetsége, a Fővárosi Népművelődési Központ és a Magyar–Jugoszláv Társaság közös szervezésében megrendezett délszláv irodalmi esten. Vezetésével tett tisztelgő látogatást 1945 novemberében a jugoszláv újságírók küldöttsége Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkárnál és beszédet mondott a parlamentben az 1947. március közepén rendezett jugoszláv esten. Beszédében rámutatott arra, hogy a „népellenes kormányok voltak az okai annak, hogy a jugoszláv és a magyar nép nem ismeri kellőképpen egymást”. Elismerte, hogy a „magyar nép és Jugoszlávia népei a történelem folyamán többször voltak imperialista hatalmak áldozatai”, de az adott kor légkörét, ideológiai nyelvezetét tükrözve bízott abban, hogy ha a „magyar nép annak a jogfolytonosságnak az alapjára helyezkedik, amely Kossuthnál és Petőfinél kezdődik, akkor egy síkon találkozik Jugoszlávia népeivel, s a szabadságért, önállóságért, a demokráciáért vívott harcában a magyar nép Jugoszlávia népeiben mindig szövetségesre talál”.⁶³ A két ország közti kapcsolat valós dimenzióiról nyíltabban fejtette ki álláspontját 1946. február 17-én, Szegeден, ahol díszvendége volt Balázs Béla Boszorkánytánc című színdarabjának.

⁵⁷ Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949). Szerk.: Mezei Géza. Budapest, Új Mandátum, 2001. 178.

⁵⁸ Magyar Távirati Iroda (továbbiakban: MTI) Napi hírkiadás, 1946. december 13. 44. Az MTI vonatkozó hírei elérhetők: Elérhető: <http://www.mol.arcanum.hu/mti/opt/a090829.htm?v=pdf&a=start>, a hozzáférés ideje: 2012. szeptember 17.

⁵⁹ MNL OL XIX-j-1-j-Jugoszlávia-5/f-pótv 12/pol/res/1947. (18.d.) és sz.n./1947. jelzetű 1947. március 10-i jugoszláv jegyzék ugyanott.

⁶⁰ MTI Napi hírkiadás, 1947. március 22. 29.

⁶¹ MTI Napi hírkiadás, 1948. április 17. 25.

⁶² MTI Napi hírkiadás, 1947. december 7. 24.

⁶³ MTI Magyar Országos Tudósító, 1947. március 19. 22–23.

A bemutatót követően, a szegedi újságíróotthonban rendezett fogadáson, az est fénypontjaként elhangzott pohárköszöntője jól megvilágítja a jugoszláv–magyar kétoldalú kapcsolatokon belüli valós erőviszonyokat.⁶⁴ Az „általános figyelem közepette” ugyanis Brankov elismerte, hogy „Magyarország és Jugoszlávia között a viszony nem mindig volt jó.” Azonban félretéve neheztelését „Jugoszlávia pontot tett a múltra és új lapot nyitott a magyar–jugoszláv nép viszonyának történetében.” A második világháborús partizán sikerekre áttérve, a szokásos jugoszláv frazeológia részeként kiemelte, hogy „Jugoszlávia népei, amikor saját szabadságukért küzdöttek, tudták, hogy a világ összes népeinek szabadságáért, demokráciájáért és haladásáért harcolnak.” Ennek köszönhetően „érzékenyek minden olyan támadással szemben, amely a demokrácia ellen irányul, ezért kíséri különös figyelemmel mindazt, ami a világon és különösen a szomszédos országokban történik.” Beszéde végén nyíltan ki is fejtette, mit is jelent az együttműködés a valóságban: „Ma Jugoszlávia barátjának lenni megtiszteltetés: aki Jugoszlávia barátja, az egyben a szabadság, a demokrácia és a haladás híve.”⁶⁵

Brankov emigrálása

Brankov pályája tehát töretlenül ívelt felfelé, abban a szovjet–jugoszláv kapcsolatok 1948 tavaszán kezdődő megromlása és az ennek következtében elmergesedő magyar–jugoszláv viszony sem okoztak azonnali változást. A követség munkatársaként Brankov hamar értesült az ellentétekről és 1948 őszéig híven követte a hivatalos jugoszláv álláspontot. Középről tapasztalta meg, ahogyan az eszkalálódó jugoszlávellenes propaganda-hadjárat részeként a magyar hatóságok támadást intéztek óbecsei ismerőse, Živko Boarov sajtóattasé ellen (aki állását egyébként Brankovnak köszönhette⁶⁶). Mint ismeretes, a magyar hatóságok Boarovot azzal vádolták, hogy 1948. július 10-én lelőtte az egyébként szintén jugoszláv állampolgárságú Miloš Moićot, a *Naše Novine* magyarországi délszláv lap munkatársát. A magyar hatóságok ügyéből szerettek volna egy monstre, jugoszlávellenes pert kreálni, de a zavaros ügy miatt ettől végül elálltak.⁶⁷ Brankov még a Boarov kiadatását sürgető magyar jegyzék átadásának

⁶⁴ A beszédnek egyébként a magyar külügyminisztérium is nagy fontosságot tulajdonított. A javuló jugoszláv–magyar kapcsolatokra való tekintettel ugyanis nyomatékkal arra kérték az újságírót, hogy a Magyar Távirati Iroda rendezvényről készített beszámolóját „jó helyen és csorbitatlanul hozza”. Elsősorban vonatkozik ez Brankov kapitány beszédére.” MTI Napi hírkiadás, 1946. február 18. 14.

⁶⁵ Uo. 14.

⁶⁶ ÁBTL 2.1. I/110. (V-54381). 10. Boarov mellett különösen sokat köszönhetett Brankovnak a szintén óbecsei származású Ozren Krstonošić és Branislav Doroslovački is. Az előbbi 1947-ben Brankov közbenjárására került a budapesti jugoszláv misszióra sajtóreferensnek, az utóbbit pedig előbb a követség helyettes sajtóattaséjának, majd a konzuli osztály főnökének nevezték ki. Kapcsolatukra részletesen lásd: *Vukman Péter: Négy óbecsei kommunista diplomata Magyarországon.* (Lazar Brankov, Živko Boarov, Branislav Doroslovački és Ozren Krstonošić politikai tevékenysége). Bácsország, 2011. 2. sz. 136–144.

⁶⁷ A Boarov-ügyre lásd: *Ripp Z.: Példaképből ellenség.* i. m. 54–57., *Gellért Kis Gábor: Szerelmi gyilkosságból politikai gyilkosság? História,* 1987. 3. sz. 27–29. és *Zinner T.: „A nagy politikai” affér.* i. m. 191–252. közti fejezetét, különösen a 191–219. oldalakat.

napján leutazott Belgrádba (1948. július 12.) és a Aleksandar Ranković jugoszláv belügyminiszterrel folytatott megbeszélésen — legalábbis visszaemlékezése szerint — kezeskedett Boarovért.⁶⁸ A magyar politikai vezetés számára a Boarov-ügy után újabb propagandalehetőséget jelentett, hogy 1948. október 25-én Brankov a budapesti jugoszláv követség több munkatársával nyíltan átállt a szovjet oldalra. Emigrálását nem tekinthetjük egyedi esetnek. Július végén ugyanis Golubović bukaresti jugoszláv nagykövet, augusztusban a teheráni jugoszláv követség első titkára mondott le, amit szeptemberben Momčilo Ješić követségi sajtótitkár, Zora Ješić követségi másodtitkár és Ljubomir Karinja könyvtáros lemondása követett Oslóban. Mivel a Norvégiába akkreditált jugoszláv katonai attasé már korábban lemondott, Moskovljević nagykövet gyakorlatilag beosztottak nélkül maradt. Hasonló helyzet állt elő az ottawai jugoszláv követségen is, ahol október elején Pavle Lukin követségi tanácsos mondott le hat munkatársával együtt. Novemberben pedig a szófiai jugoszláv nagykövetség tanácsosa, Haji Panzov állt át a szovjet oldalra.⁶⁹

A szovjet és a korabeli szóhasználattal „népi demokratikusnak” nevezett országok, köztük Magyarország propagandája érthetően törekedett arra, hogy minden egyes átállást, átszökést minél hangosabban exponáljanak. Céljuk ezzel is a jugoszláv vezetés lejáratása, belülről bomlasztása és a titói politika helytelen voltának kihangsúlyozása volt. Miután a követségi dolgozók nyilatkozatuk bevezető részében leszögezték, hogy „végre meggyőződünk, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt központi vezetőségének Tito, Kardelj, Gyilas és Rankovicsból álló klikkje szovjetellenes politikájával visszavonhatatlanul a nemzetközi munkásmozgalom elárulásának útjára és ennél fogva népünk és országunk érdekeinek elárulásának útjára is lépett”, a Tájékoztató Iroda 1948. június 28-ai, bukaresti, a Jugoszláv Kommunista Pártot kizáró határozatának szellemében hitet tettek amellett, hogy „híven a nemzetköziség hagyományaihoz, Jugoszlávia hősi kommunista pártjának tagjai rendelkeznek azzal az erővel, hogy Jugoszláviát visszavezessék a világ kommunista pártjainak testvéri közösségébe.” Brankov mellett a nyilatkozatot Dušan Vidović őrnagy, a katonai küldöttség helyettes vezetője, Ozren Krstonošić, a TANJUG budapesti irodájának vezetője, Branislav Doroslovački alkonzul, Milutin Stevanović és Maria Stevanović, a kereskedelmi delegáció tagjai, valamint Pavka Krstonošić, Xenia Doroslovački és Balassa Klára (aki egyes források szerint Brankov menyasszonya volt) látta el aláírásával.⁷⁰ Brankov emigrálása valóságos jegyzékhaborút indított Magyarország és Jugoszlávia között. 1948. október 26. és november 10. között a jugoszláv külügyminisztérium nyolc jegyzéket intézett a magyar külügyminisztériumhoz, amelyre két esetben kapott választ. Az emigrálással összefüggésben a bu-

⁶⁸ *Bokor P.*: A harmadrendű vádlott. i. m. 59–60.

⁶⁹ *Vukman Péter*: Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején (1948–1953). Szeged, SZTE Bölcsészettudományi Kar, 2011. 85. Néhány esetben az is előfordult, hogy a diplomaták nyugatra szöktek. A belgrádi magyar nagykövetségről például 1948 tavaszán Hommonay László első követségi titkár és Sztankay Zoltán követségi tanácsos családostul disszidált. *A Sajti Enikő*: Jugoszláv kommunista káder a külügyben: Rex József. In: Uő.: Büntudat és győztes fölény. i. m. 282. 52.lábjegyzet.

⁷⁰ MTI Napi híradás, 1948. október 27.

dapesti jugoszláv nagykövetség 9 diplomatáját és a belgrádi magyar külképviselet három munkatársát utasították ki Magyarországról, illetve Jugoszláviából.⁷¹

Emigrálása körülményeiről Lazar Brankov később számos, meglehetősen zavaros és egymásnak ellentmondó vallomást tett: egyszer saját elhatározásából, másszor Ranković utasítására került rá sor. 1954. szeptember 1-jén például arról írt a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályán, hogy már a JKP V. kongresszusának idején (1948. július 21–28.) meghozta döntését. 1948 augusztusának elején pedig az SZKP KB-hoz intézett levelében „elítéltem Tito politikáját és kijelentettem, hogy mint kommunista, feltétel nélkül rendelkezésére bocsájtom magamat a Tito elleni harc céljából”.⁷² Szeptember 14-i feljegyzésében azonban milderre már Ranković utasítására került sor. Azért, mert Jugoszlávia számára „legfontosabb [volt] azt tudni, hogy milyen szándékaik és tervei vannak a Szovjetunióval Jugoszláviával kapcsolatban”.⁷³ Mindezt részletesebben az 1955. március 3-ai vallomásában fejtette ki. Eszerint 1948. október első napjaiban, mikor jelentéstételre Belgrádba utazott, a jugoszláv belügyminiszter kifejtette, hogy „igen nagy számú emigráció van kialakulóban a népi demokratikus országokban”. Ezért „rendkívül fontosnak” tartotta, hogy megismerjék az emigráció tevékenységét, különösen azt, hogy a „T. I. [Tájékoztató Iroda] milyen módon irányítja az emigráció munkáját”. Emiatt azt is szükségesnek tartotta, hogy az „emigráció vezetésében egy olyan személy legyen, aki ismeri az emigráció tevékenységét” és aki „tudja róla tájékoztatni a jugoszláv kormányt”. Később azonban — legalábbis fenti vallomása szerint — mégis elfogta a kétely. Így arra az elhatározásra jutott, hogy önszántából fog emigrálni. Kihallgatója előtt elhatározását azzal indokolta, hogy „ha visszautasítottam volna RANKOVICS [kiemelés az eredeti iratban – V. P.] megbízását, akkor azonnal letartóztattak volna, míg viszont a másik esetben, hogy ha végrehajtom az utasítást, lebukásom esetén hasonló sors várt volna rám”.⁷⁴

A jugoszláv vezetés ugyanakkor emigrálását megpróbálta úgy tálalni, mintha Brankov egy lopás kapcsán, hűtlen kezelés miatt indított eljárás nyomán emigrált volna. A *Borbában* és a *Politikában* megjelent cikkek szerint Brankov 30 000 forinttal és 508 dollárral, valamint két követségi autóval hagyta el a budapesti jugoszláv követség épületét.⁷⁵

Meglepődve fogadták a hírt a Budapesten élő jugoszlávok is, akik „meglepetésüknek és csodálatuknak adtak kifejezést azért, hogy pont BRANKOV LÁZÁR [kiemelés az eredeti iratban – V. P.] tanácsos volt az, aki szembehelyezkedett Tito politikájával.” Mivel róla végképp nem feltételezték az emigrálást,

⁷¹ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-1/a-0218/1948. (1.d.); MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-3/i-0224/1948. (1.d.) és ugyanott: 0269/1948; valamint MNL OL XIX-J-1-j-Jugoszlávia-3/c-796/pol/res/1948. (3.d.).

⁷² ÁBTL 2.1. I/109-a (V-143403/1). 224–225.

⁷³ Uo. 275–276.

⁷⁴ Uo. 387.

⁷⁵ Sajtószemle, 1948. október 27. MNL OL XIX-J-4-b-15/b-1947–48. (3.d.) 108. Ezúton mondok köszönetet Ritter Lászlónak, hogy egy korábbi beszélgetésünk során felhívta a figyelmemet erre a leltári iratra.

olyan vélemények is elhangzottak, hogy „nem-e csak provokáció az egész és Brankov ezt belgrádi utasításra tette”, valamint az, hogy „Brankov kényszerítette a többieket arra, hogy helyezkedjenek szembe Tito politikájával.”⁷⁶ Ez utóbbihoz hasonló megfogalmazások a jugoszláv sajtóban is napvilágot láttak. A *Borba* november 6-ai számában külön cikket szentelt a Belgrádba visszatért Nina Spasojević, a budapesti jugoszláv küldöttség egyik munkatársa beszámolójának. Elmondása szerint Kelebiáról, a határról kísérték vissza a „rendőrügynökök Laza Brankov áruló villájába”. Itt először szép szóval próbálták győzködni, hogy álljon át, majd miután így nem érték el eredményt „Brankov, Krsztonosics és a harmadik áruló Vidovics megváltoztatták a hangnemet és fenyegetni” kezdtek. Spasojević menekülni próbált, majd dulakodás alakult ki köztük. „Brankov és Krsztonosics felhúztak a lépcsőn, de én tiltakoztam és birkóztam velük. Így mindhárman legurultunk a lépcsőn a kapuig, én pedig állandóan segítségért kiáltottam. Brankov és Krsztonosics ismét megkísérelték, hogy a szobába vigyenek, mivel azonban én továbbra is kiabáltam és tiltakoztam, fojtogatni kezdtek, Krsztonosics nyakamat szorította, Brankov pedig zsebkendővel be akarta tömni a számat. Fejemet verték, hogy elveszítsem az eszméletemet és megakadályozzák a kiabálást.”⁷⁷ A Spasojević-incidens valóságtartalmának azonban ellentmondani látszik Szántó Zoltán belgrádi magyar követ 1948. november 3-ai, szigorúan bizalmas jelentése. Vlado Popović jugoszláv külügyminiszter-helyettessel folytatott megbeszélésén ugyanis Popović egy „nagyon ismert magyar orvos”, Fodor Imre egyetemi magántanár látteleletét mutatta meg a magyar követnek, ami azonban azt tartalmazta, hogy az „orvos Nina Szpaszojevicson semmiféle sérülés nyomait nem találta”.⁷⁸

Brankov emigrálása kapcsán valószínűsítem, hogy az a foratókönyv, miszerint Brankov a jugoszláv kormány utasítására emigrált, Rákosi Mátyástól származott. Feltételezésemet, amellet, hogy Rákosi élen járt a szocialista tábor Jugoszlávia-ellenes lépéseinek kiélezésében,⁷⁹ három forrás is alátámasztani látszik. Kihallgatásakor (1956. október 20.) Péter Gábor arról is vallott, hogy Rákosi már Fjodor Bjelkint is sürgette, hogy szerezzen erről szóló egyértelmű vallomást, de a szovjet altábornagy „nem volt hajlandó eleget tenni Rákosi ilyen irányú kívánságának”. Sőt, miközben Péter Gábor erről a szovjet tiszttel tárgyalt, Rákosi telefonon fel is hívta az ÁVH vezetőjét és értetlenkedésének adott hangot, „hogy Bjelkin miért vonakodik ettől és miért nem akarta vállalni a szerepet”.⁸⁰ Rákosi szerepét támasztja alá az a szigorúan titkos tájékoztató jelentés is, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt a magyarországi „személyi

⁷⁶ ÁBTL A-2127/24. 25–26.

⁷⁷ Sajtószemle, 1948. november 6. MNL OL XIX-J-4-b-15/b-1947–1948. (3.d.) 92–93. Pár nappal később a *Borba* újabb kéthasábos cikket közölt az esetről „A magyar kormány ellenséges eljárásait a tények igazolják” címmel. Uo. 86.

⁷⁸ MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-4/bc-113.pol./1948. (6.d.).

⁷⁹ A Rajk-per kapcsán az is előfordult, hogy Sztálinnak fékezőleg kellett fellépnie Rákosival szemben. Kapcsolatukat szemléletesen adja vissza Rainer M. János a „kezdeményező” Rákosi, „fékező” Sztálin metaforával. Erre vonatkozóan lásd: *Rainer M. János: Sztálin és Rákosi, Sztálin és Magyarország, 1949–1953. Évkönyv, 1998. Budapest, 1956-os Intézet, 1998. 91–100.*

⁸⁰ ÁBTL 2.1. VI/1 (V-150028). 254/a.

kultusz” idején elkövetett törvénysértésekkel kapcsolatosan a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága részére küldött 1962. augusztus 17-én. A jelentésből kiderül, hogy Brankovot az ÁVH őrizetbe akarta venni, Puskin budapesti szovjet nagykövet viszont Farkas Mihálynál, majd Rákosi Mátyásnál is interвениált, és kérte, ne vegyék őrizetbe a jugoszláv politikai emigráció magyarországi vezetőjét. A jelentéshez Fjodor Bjelkin és Makarov 1949-es közléseiből mellékelte kivonatból egyértelműen kiderül az is, Brankov emigrálásának forgatókönyvét Rákosi találta ki: „[...] Brankov ügyével kapcsolatban Rákosi elvtárs a következő gondolatot fejtette ki. Brankovnak azt kell mondania, hogy ő Magyarországon maradt és „szakított” a jugoszláv kormányral, nem őszintén, hanem Tito és Rankovics megbízásából, azzal a céllal, hogy mélyen beépüljön és további aknamunkát folytasson Magyarországon.” Mi több, „Rákosi elvtárs olyan utasítást adott a magyar nyomozóknak, hogy kapjanak meg Brankovtól [egy olyan] vallomást, mely szerint ő régi rendőrségi provokátor és személyesen részt vett Rákosi elleni terrorakció előkészítésében”.⁸¹ Moszkvai letartóztatását követően (1949. június 21.) Rákosi azt is sürgette, hogy Brankovot mihamarabb küldjék vissza Magyarországra. 1949. július 10-én az alábbiakat táviratozta Moszkvába: „Nyomatékosan kérem, hogy azonnal adják át nekünk Brankovot, akinek vallomására [a Rajk-per előkészítése miatt] igen nagy szükség van.”⁸² Brankov állításainak fenti ellentmondásosságára pedig az adhat magyarázatot, hogy az egykori jugoszláv diplomata 1956 tavaszáig magánzárkában raboskodott, elítéltekkel és külső személyekkel nem érintkezhetett, a politikai fejleményekről, így a szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatokban bekövetkezett változásokról nem kapott tájékoztatást. Egy 1956. március 19-én keletkezett jelentés szerint rendkívül befolyásolható volt, vallomásait a „kihallgató magatartásából és a feltett kérdésekből” kiindulva a felülvizsgálat során is napról-napra változtatta.⁸³ Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy miként a Rajk-per, úgy a felülvizsgálatot is befolyásolta az adott politikai légkör, ami előre meghatározta az elérni kívánt végeredményt. Mindez Brankovot is gyakran dilemma elé állította.⁸⁴ Emigrálása és letartóztatása közti fél évben azonban a jugoszláviai politikai emigráció vezetőjeként Brankov még számos fontos feladatot ellátott.

⁸¹ ÁBTL 2.1. IX/1/1. 3. és 22–23.

⁸² A dokumentumot közli: *Rainer M. János*: Távirat „Filippov” elvtársnak. Rákosi Mátyás üzenetei Sztálin titkárságának, 1949–1952. Évkönyv, 1998. Budapest, 1956-os Intézet, 1998. 107. Rákosi Visinszkij szovjet külügyminiszternek küldött július 4-i táviratában újból sürgette Brankov átadását. Uo. 11. lábjegyzet.

⁸³ ÁBTL 2.1. I/109-a (V-143403/1). 332–333.

⁸⁴ Erre vonatkozóan lásd Brankov 1954. augusztus 24-én és augusztus 30-án felvett feljegyzéseit, amelyben szinte megismételte az 1949-es perben betanult vádakat. Brankov bírálóan említette, hogy Rajk „sokkal előbb már eltussolta a Szovjetunió jelentőségét és vezető szerepét a kapitalizmus ellen vívott világméretű harcban”. Vádként hozta fel azt is, hogy a Tájékoztató Iroda határozata után, „amikor az MDP vezetői több gyűlésen felléptek és leghatározottabban elítélték Tito politikáját, Rajk volt az egyedüli, aki nem tette ezt”. ÁBTL 2.1. I/1-d (V-142673/4). 316–319. Idézi: *Vukman Péter*: „Tito és Rankovics bizalmi emberei”: Rajk László és Lazar Brankov. In: Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok. Szerk.: A. Sajti Enikő. Szeged, JATEPress, 2011. 211–212.

A magyarországi jugoszláv politikai emigráció vezetője

Emigrálását követően Brankovot a magyar vezetés minden lehetséges módon megpróbálta felhasználni különböző Tito-ellenes propaganda célokra. A „Tito-csoport bűnös elhajlásáról” többször nyilatkozott a Magyar Rádiónak és interjút adott a *Déli Csillagnak*, a Magyar–Jugoszláv Társaság folyóiratának. Propagandanyilatkozataival Rákosiék azonban nem csak Jugoszláviának kívántak üzeni, hanem a Boarov-ügyhöz hasonlóan az emigránsokat arra is felkínálták használni, hogy Tito-ellenes állásfoglalásra kényszerítsék a magyarországi délszláv szervezeteket.⁸⁵ Így válik érthetővé Brankov felszólalása a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének (MDDSZ) bajai kongresszusán 1948. november 14-én. Miután ismertette a jugoszláv követség munkatársainak október 27-ei nyilatkozatát, Brankov „intő szóval fordult a hazai délszlávok felé,” és figyelmeztette őket arra, hogy „Tito ügynökei igyekeznek az egységet megbontani.” Majd a következőkkel folytatta: „Egyetlen út áll előttünk — mondta — a sztálini út. Ezen az úton vezeti Rákosi Mátyás a magyar dolgozók millióit. Az az erő, amely eddig megsemmisített minden ellene törő erőt, meg fogja semmisíteni Titóékat is”. A hivatalos jelentés szerint az egykori követségi tanácsos beszédét a „hatalmas tömeg szűnni nem akaró lelkes tapssal és megisméltődő éljenzéssel fogadta”, majd az újabb beszédek után határozati javaslatot fogadtak el, amelyben a kongresszus a pár nappal korábban, Mohácson megtartott gyűléshez hasonlóan „állást foglalt a mai jugoszláviai helyzetrel szemben”.⁸⁶

A nyilatkozatok és a jugoszlávellenes propagandabeszédeken túl Brankov komolyabban is kivette a részét a Tito-ellenes rágalomhadjáratból. Alátámasztja ezt az a november 12-én készített beadványa, amelyet az MDP Titkársága 1948. november 24-én tárgyalt. Az ülésről készült jegyzőkönyv alapján nyilvánvaló, hogy Brankov szorgalmazta, hogy a *Nova Borba* emigráns lap székhelyét Budapestre helyezték át és Jugoszláviában történő terjesztésére Szeged, Pécs és Nagykanizsa körzetében három technikai bázist állítsanak fel. Brankov javasolta továbbá, hogy a Tito-ellenes propagandatevékenységbe jobban vonják be a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségét és lapját, a *Naše Novinét*, valamint növeljék a budapesti rádió szerb nyelvű adását napi egyszeri 8 perces műsorról, napi kétszeri 15 perces adásra. Javaslatait Révai József terjesztette a Titkárság elé és a kérések teljesítését javasolta. Igaz, a *Nova Borba* székhelyének áthelyezése esetében, tekintettel annak elsőrendű politikai fontosságára, csak az *ideiglenes* szerkesztőbizottság felállítását támogatta, az ál-

⁸⁵ A magyarországi délszlávok meggyengítését szolgálta továbbá, hogy a Boarov-ügy kipattanásával egy időben visszavonták Rob Anton képviselői mandátumát és betiltották a délszláv kisebbség folyóiratát, a *Naše Novinét*. Helyette a továbbiakban Haraszti Sándor szerkesztésében a *Déli Csillagot* (a Magyar–Jugoszláv Társaság folyóirata) adják ki. A letartóztatások ellen a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége végrehajtó bizottsága tiltakozó levelet küldött Rajk László belügyminiszternek, a mandátum visszavonása miatt pedig 46 délszláv tanító Dinnyés Lajos miniszterelnöknek. Sajtószemle MNL OL X-J-4-b-15/b-1947–1948. (3.d.) 1948. július 10. 252., július 11. 254. és július 21. 224.

⁸⁶ MTI Napi híradás, 1948. november 14., 21–22.

landó szerkesztőbizottság felállítását a többi szocialista ország véleményétől és hozzájárulásától tette függővé.⁸⁷

A kapcsolódó feladatok végrehajtásában Brankov (a Titkárság 1949. február 16-ai döntése nyomán a magyar rádió délszláv adásainak politikai tanácsadójaként is⁸⁸) kiemelten foglalkozott a délszláv nyelvű rádióadásokkal, habár a rádió vezetőivel együttműködése korántsem volt zökkenőmentes. Brankov többször nehezményezte, hogy az adások előkészítésébe, a műsortervek összeállításába nem vonják be kellő mértékben az emigránsokat, a túl tarka és szórafozatos műsorok helyett pedig javasolta, hogy inkább az emigráns sajtó cikkeit, elméleti írásait olvassák be.⁸⁹ Kritikai észrevételeit Rákosi Mátyás is jogosnak fogadta el, és 1949. május 2-án utasításba is adta, hogy „megfelelő kontroll mellett maximális lehetőséget [kell] adni a jugó elvtársaknak”.⁹⁰ Az emigrációs szervező munka kapcsán nagy fontossággal bírtak azok a külföldi megbeszélések is, amelyeket Brankov a többi emigráns vezetővel folytatott. A politikai emigránsok munkájának jobb összehangolása céljából 1949. január 15 és február 7. között Bukarestben Pero Popivodával, a jugoszláv légiere egykori főparancsnok-helyettesével, a kelet-európai politikai emigráció vezetőjével és a bukaresti volt jugoszláv nagykövettel, Radonja Golubović-tyal találkozott. Megbeszélésükön, amellet, hogy mind a jugoszláviai, mind az emigránsok helyzetét áttekintették, határozatot hoztak a politikai emigránsok szervezeti megerősítéséről és az ezzel összefüggő konkrét feladatokról.⁹¹

Mindeközben a legmagasabb pártkörökbe is bejáratos volt, mind emigrálása előtt, mind azt követően. Rákosi Mátyással több alkalommal is találkozott. Habár kétkötetes visszaemlékezésében ezekről a találkozásokról Rákosi mindvégig hallgatott,⁹² Brankov még 1989-ben is úgy emlékezett vissza, hogy Rákosi, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Nagy Imre első, 1945 végén vagy 1946 elején (a pontos dátumra már nem emlékezett) sorra kerülő belgrádi látogatásának előkészületeit személyesen beszélték meg, a jugoszláv fővárosba pedig együtt utazott a magyar küldöttséggel.⁹³ Visszaemlékezésében Brankov arról is beszámol, hogy emigrálását is egyeztetette Rákosival.⁹⁴ Feltételezhetően már a jugoszláv követség ügyvivőjeként is szabad bejárással rendelkezett a magyar pártvezető-

⁸⁷ MNL OL M-KS 276.f. 54.cs. 18.ó.e. 1948. november 24. 3. és 19.

⁸⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 30. ó.e. 1949. február 16. 4.

⁸⁹ Uo. 29–30. és MNL OL M-KS 276. f. 66. cs. 35. ó.e. 71–76.

⁹⁰ MNL OL M-KS 276. f. 66. cs. 35. ó.e. 71.

⁹¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 30. ó.e. 1949. február 16. 25–27.

⁹² Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések. I–II. kötet. Budapest, Napvilág, 1997.

⁹³ *Bokor P.*: A harmadrendű vádlott. i. m. 56.

⁹⁴ Uo. 62. Brankov állítását megerősíteni látszik az a Történeti Levéltárban őrzött irat, amely az állambiztonság egyik beépített embere és Ozren Krstonošić 1949. november 7-ei találkozájáról készült. A budapesti Jókai Eszpresszóban folytatott találkozáson az egyébként Brankovval együtt emigráló Krstonošić említést tett arról, hogy emigrálását megelőzően „Brankov állandóan tárgyalt Rákosi Mátyással, Kádár Jánossal, Farkas Mihállyal és a többi MDP vezetőségi tagokkal, akik őket a legmesszebbmenően támogatták.” ÁBTL 2. 1. IV/27 (Sz-2211). 74. Zinner Tibor 2013-ban megjelent monográfiájában arra is utal, hogy Brankovot emigrálása előtt Péter Gábor hosszas séták során győzködte, azt azonban nem látja bizonyítottnak, hogy az előzetes letartóztatásban lévő Boarovval 1948. augusztus 6-án aláíratott, Brankovra terhelő adatokat tartalmazó jegyzőkönyvvel zsarolták volna a jugoszláv diplomatát. *Zinner T.*: „A nagy politikai affér”. i. m. 219. és uo. 1095. lj.

höz.⁹⁵ Gyakran találkozott Rajk Lászlóval is, akivel személyesen 1945 végén vagy 1946 elején ismerkedett meg, de szorosabb kapcsolatba Rajk belügyminiszterre történő kinevezése után kerültek egymással. Levéltári források alapján bizonyítható, hogy a magyar kormánydelegáció Jugoszláviában tett látogatásáról, a Péter Gábor vezette rendőrkieljárás 1947 őszi belgrádi útjáról (október 10–15.) és Tito decemberi magyarországi látogatásáról bizonyosan tárgyaltak. A személyes találkozásokon túl előfordult, hogy Rajk Brankovon keresztül, a diplomáciában bevett módon, hivatalos levélben tájékoztatta a jugoszláv vezetést.⁹⁶ Eddigi kutatásaim során öt ilyen esetet rekonstruáltam. Eszerint, 1947 júliusában a magyar belügyminiszter a Nagy Ferenc-összeesküvésben szereplő személyek listáját tartalmazó levelet bízott Boarovra, hogy továbbítsa Brankovnak. Sőt, októberben a belügyminisztériumban, decemberben pedig Rajk Ajtósi Dürer sori lakásán kapott újabb leveleket. Habár a levelek részletes tartalmára Boarov már nem emlékezett, azokat Tito látogatásával és a két ország közti barátsági szerződés aláírásával hozta összefüggésbe.⁹⁷ Legalább két esetben adott át levelet Tőkés Ottó, Rajk titkára, majd 1948-tól a belügyminisztérium elnöki osztályának vezetője is. Brankov 1954-es kihallgatása során vallotta, hogy az 1948 elején Jugoszláviába induló magyar belügyi delegáció névsoráról ilyen formában értesült. Tőkés továbbította Miltiadész Porfirogenisz, a „népi felszabadító görög kormány Budapesten tartózkodó igazságügyminisztere” levelét is, amely a görög kommunista gerillák részére végzett gyűjtési akcióról számolt be. A Rajk-perben később valóságos konspirációt kerítettek az ügy köré: német nyelven írták, Rajk titkára személyesen kézbesítette lezárt borítékban, Rajk maga figyelmeztette Tőkést a bizalmas minősítésre. Sőt, a perben Tőkés Ottóra osztották a fontos államtitkok átadójának a szerepét is.⁹⁸

Rákosi Mátyás és Rajk László mellett Brankov Péter Gáborral is kapcsolatban állt. A Legfőbb Ügyészség 1953. december 11-én a Péter Gábor és társai ügyében emelt vádirata szerint Péter Gábor, kihasználva a hivatalos kapcsolatot, 1946 elejétől 1948 nyaráig, a Tájékoztató Iroda határozatáig, „folyamatosan átadott olyan államtitkot képező adatokat, amelyekről [...] feletteseinek nem volt tudomásuk.” Így kerültek a jugoszlávok kezébe olyan bizalmas iratok, mint, többek között, az ÁVH jelentései a magyar és a jugoszláv kormánydelegáció belgrádi és budapesti látogatásáról vagy a politikai helyzetről készült feljegyzései. Egy esetben a lispei (Zala megye) olajmezőkről is adott át geológiai térképet, miután azonban Brankov további térképeket kért, az esetet jelentette Rákosinak.⁹⁹ Az ügyben a Budapesti Hadbíróságon 1953. december 24-én kelt

⁹⁵ *Pünkösti Árpád*: Rákosi a csúcson. Budapest, Európa, 1996. 30. Pünkösti azonban ezen munkájában forrásokkal egyértelműen nem támasztja alá fenti állítását.

⁹⁶ *Vukman P.*: „Tito és Rankovics bizalmi emberei”. In: Magyarország és a Balkán. i. m. 197–213., különösen: 199–201.

⁹⁷ Uo. 201. Ha helytállóan is fogadjuk el Boarov állításait, az általa továbbított levelek a hivatalos érintkezés keretei között maradtak. Valóságtartalmát csökkentheti azonban, hogy az egykori sajtóattasé közel egy éve előzetes letartóztatásban volt és már korábban is tett terhelő vallomást Brankovra.

⁹⁸ *Vukman P.*: „Tito és Rankovics bizalmi emberei”. In: Magyarország és a Balkán. i. m. 201–202.

⁹⁹ ÁBTL 2.1. VI/1. (V-150028). 45.

ítéletből azt is megtudjuk, hogy Brankov az „UDB-központba küldött kémjelentéseiben Péter Gábort „Bogdán” fedőnévvel jelezte, s jó hírforrásként jellemezte”.¹⁰⁰ A fenti tényállást a vádhatóság Brankov azon eredeti jelentéseiről készített hiteles fordítással bizonyította, amelyek Brankov letartóztatásakor kerültek az ÁVH birtokába.¹⁰¹ Az iratokról, pontosabban az eredeti szerb nyelvű piszkozatokról készített fotókópiák és hiteles fordításuk a Történeti Levéltárban a Lazar Brankovról vezetett vizsgálati dossziében is megtalálhatóak, azon 1947. novemberre és 1948. márciusa között készült iratokkal együtt, amelyek értelmében a „Dózsa” fedőnevet használó Brankov nem csak Péter Gábortól, hanem Rajk Lászlótól is továbbított bizalmas iratokat a belgrádi UDB-központba.¹⁰² Brankov letartóztatását követően, már az első moszkvai kihallgatásai során (1949. július 8. és július 16.) beismerte, hogy az UDB beszervezett ügynöke volt, és a Rajk-per felülvizsgálata során is több mint 30 UDB-ügynökről tett említést. Többek között Horváth (Hönigsberg) Ottó rendőr alezrederől, Cseresnyés Sándorról, a BM sajtóosztályának vezetőjéről, Rex József külügyi tisztviselőről, vagy éppen Ognyenovics Mihályról és Rob Antalról, az MDSSZ szervezeti titkáráról és főtitkáráról.¹⁰³ Úgy vélem azonban, hogy Brankov hírszerző tevékenységéről egyértelműen csak a témában folytatott belgrádi levéltári kutatások után foglalhatók állást.¹⁰⁴ Megjegyzem, hogy ha a szó hagyományos értelmében vett beszerzésekre és kémkedésre (mint Szűcs Ernő vagy a már említett Rob Anton esetében¹⁰⁵) a valóságban nem is került sor, a korszakban magától értetődő volt, hogy a kommunista pártok „elvtársi

¹⁰⁰ ÁBTL 2.1. VI/1 (V-150028). 146. A hűtlenséggel kapcsolatban 1957. március végi kihallgatásán Péter Gábor azonban már mindössze csak annyit ismert el, hogy a Tájékoztató Iroda 1948-as, bukaresti határozatáig a magyar és a jugoszláv hatóságok kölcsönösen tájékoztatták egymást, főként a háborús bűnösök kérdésében. Ezt azonban nem tekintette illegálisnak, mert arról az MKP vezetősége, belügyminiszterként Rajk László és maga Rákosi Mátyás is tudott. ÁBTL 2.1. VI/1-a (V-150028/1). 4/b. A Legfőbb Ügyészség 1957. május 10-ei, a Budapesti Hadbírószág és a Katonai Felsőbírószág 1953. december 24-én, illetve 1954. január 15-én kelt ítélete ellen benyújtott perújítási indítványában már nem tartotta bizonyíthatónak, hogy Péter Gábor elkövette vona a hűtlenség vádját. Az indítvány azt is kihangsúlyozta, hogy az adatközlésre azelőtt került sor, hogy Tájékoztató Iroda kizárta tagjai közül Jugoszláviát. ÁBTL 2.1. IV/1-c (V-150028/3). 53. és 57.

¹⁰¹ ÁBTL 2.1. VI/1 (V-150028). 46. és 171.

¹⁰² ÁBTL 2.1. I/109 (V-143403). 223–224. és 331/24–40.

¹⁰³ ÁBTL 2.1. I/109-a (V-143403).

¹⁰⁴ A Rajk-perrel megjelent monográfiájában Zinner Tibor megjegyzi, hogy számos találkozássuk során Brankov egy alkalommal sem kérdőjelezte meg az egyébként az Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez című forrásközlő sorozat 1. és 3. kötetében (Szerk. biz. Elnöke: Solt Pál. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. és 1994.) közölt dokumentumokat, de az 1947 ősze és 1948 tavasza között keletkezett iratokat 2002-ben hamisítványnak nevezte. Zinner Tibor elgondolkodtatónak tartja továbbá, hogy a szóban forgó dokumentumokat miért nem használták fel a Rajk-per alapeljárása során. *Zinner T.: „A nagy politikai affér”*. i. m. 226. és uo. 1127. l.

¹⁰⁵ *Huszár Tibor: A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955. Dokumentumok, interjúk Szűcs Ernő tevékenységéről, a tetteitársak és áldozatok vallomásai.* Budapest, Corvina, 2009. 1. dokumentum. 43. és *Sajti Enikő: Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon. Rob Antal (Muraszerdahely, 1909. május 17.–Belgrád, 1965. április?). In: Egyén és közösség. Tanulmányok.* Szerk.: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 277–289.

kötelességüknek érezték,” hogy saját országukra vonatkozó információkat szolgáltatassanak a testvéri pártok és különösen a szovjet kommunista párt felé.

A magyarországi jugoszláv politikai emigrációban kifejtett tevékenysége és a magyarországi kommunista vezetéssel ápoltságai alapján még maga Brankov sem sejtette, hogy a Rajk-per jugoszláv szálának részeként őt is mint „titoista ügynököt” fogják letartóztatni 1949. június 21-én Moszkvában, majd a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik. A perben játszott szerepének bemutatása azonban már egy következő tanulmány részét képezheti.

A YUGOSLAV DIPLOMAT IN HUNGARY: LAZAR BRANKOV, 1945–1949

by Vukman Péter
(Summary)

The paper focuses on the eventful career of Lazar Brankov and analyzes all aspects of his eventful career between 1945–1949. During these years, Brankov was one of the leading diplomats working at the Yugoslav mission of the Allied Control Committee in Hungary and from 1947 on, as the first secretary of the Yugoslav embassy in Budapest. Brankov established contacts with the leading Hungarian politicians, participated in different social and political events and dealt with economic issues, reparations, the extradition of supposed Hungarian war criminals and the plight of the South Slavic minorities in Hungary. He went into exile in the autumn of 1948 and became the first leader of the so-called Cominformist emigrants in Hungary. The paper also analyzes the reasons and circumstances of his emigration, and his role in organizing the collectives of the so-called Cominformist emigrants in Hungary. For this paper the author has carried out primary research at the National Archives of Hungary, especially in the papers of the Ministry of Foreign Affairs and the Hungarian Working People’s Party, and at the Historical Archives of the Hungarian State Security.